

Hotimir Tivadar

Filozofska fakulteta, Ljubljana

DOI: 10.4312/SSJLK.60.30-40

Podoba prekmurščine in odnos do knjižnosti v slovenskem prostoru danes

Slovenski jezikovni prostor je zaznamovan z veliko regionalno razslojenostjo zasebnih govorov, med katerimi imajo posebno vlogo narečja, ki so naše narodno bogastvo. Regionalni govorni izraz oz. regionalna obarvanost se vse bolj pojavlja v javnosti, pri čemer je prekmurščina, ki je bila najdlje samostojni knjižni jezik, prav gotovo najbolj samosvoj in tudi pisno razvijajoč se »dialekt«. Osnovni namen članka je preko zgodovinskih dejstev, predstavitev nekdanje in sedanje jezikovne situacije ter konkretnih primerov iz prekmurskega prostora opisati in analizirati živost ter samostojnost slovenskih narečij v slovenski družbi v razmerju do knjižnega jezika.

prekmurščina, javni govor, slovenski jezik, narečje, knjižni jezik

The Slovenian linguistic environment is characterized by a great regional diversity of language in private use, a special role in which is played by dialects as a valuable part of Slovenian culture. Regional speech expressions and regional coloring are becoming increasingly visible in public use, in which the Prekmurje dialect, which served as an independent standardized language the longest, stands out as the most idiosyncratic dialect and the one with the most developed body of literature. Based on historical facts and a presentation of the former and current linguistic situation, along with concrete examples from Prekmurje, this article describes and analyzes the viability and independence of Slovenian dialects in Slovenian society in relation to standard Slovenian.

Prekmurje dialect, public speech, Slovenian, dialect, standard language

1 Uvod: O pomenu jezika za razvoj prekmurske identitete

Prekmurščina živi nekje na sredi med pisnim in govorjenim jezikom, med preteklostjo in sedanostjo. Prekmurska identiteta v veliki meri temelji na primarnem govoru, nadnarečju, ki je bilo med letoma 1715 in 1919 tudi knjižni jezik, vzporedno s prevladujočo kranjsko (osrednjeslovensko) različico slovenskega knjižnega jezika. Prekmurski knjižni jezik je v slovenski znanosti dokaj znano dejstvo, prav tako so v splošni javnosti poznani tudi prekmurski »dobri ljudje« in kulinarika. Bistveno manj pa so znane podrobnosti sodobne prekmurske kulture, jezika in literature, ki v bistvu povezuje Prekmurce v Prekmurju in Porabju ter izven te matične pokrajine med Muro in Rabo; čedalje več je danes tudi zapisanih besedil v prekmurščini. In pomen prekmurščine kot dela slovenske identitete želimo predstaviti v tem članku.

Prekmurščina kot nekdanj samostojni slovenski knjižni jezik znotraj nemško-madžarsko-latinskega sveta s svojo pisno in govorjeno tradicijo presega običajne okvire regionalno zamejenega dialekta. Močna prekmurska regionalna zavest je utemeljena predvsem na je-

ziku, ki so ga Prekmurci ohranjali tudi izven matične pokrajine. Akad. prof. dr. Zinka Zorko, ki se je intenzivno ukvarjala z narečji, tudi s prekmurščino, je v pogovoru z nami študenti vedno izpostavljala prekmursko značilnost, da so se Prekmurci, če sta bila (v družbi) vsaj dva Prekmurca, med sabo vedno pogovarjali prekmursko, tj. v svojem dialektalnem govoru. Prekmurski govorec se mora namreč neprekmurskim govorcem slovenščine skoraj v celoti prilagoditi; če nima prekmurskega sogovorca, mora zamenjati svoj jezikovni kod. Prekmurcem jezik pomeni veliko, pomeni jim zaklad, kar so s svojimi deli izpostavljali tako knjižni pisci v 18. stoletju, dokončno pa je to metaforično opredelitev »našega«, tj. prekmurskega jezika uveljavil Jožef Klekl v svoji pesmi *Nás materni jezik* (1913), kjer v prvih treh kiticah pravi (Tivadar idr. 2023: 12, izvorno objavljeno v *Kalendarju Najsvetejšega Srca Jezušovoga* leta 1913 na strani 67):¹

Matern' jezik, kinč predragi,
 Ki so te nam mati dali
 V živi spomin
 Svojih vrlin,
 Ljubimo te z cele duše
 I častimo nad vse više.

Ti jedini
 Maš v spomini
 Vnašem srci že pokojno,
 Drago mamó. Preminolo
 Drugo vse je.

Svet' spomin si ; vero pravo
 Ciril, Metod je z teb' glaso.
 Ti si služó
 Našo dúšo
 Duga leta v svetoj meši.

V teh predvsem osebnoizpovednih verzih Klekl izpostavi pomen maternega jezika, tj. prekmurščine, kar poveže z materjo, ki prenese jezik na svoje potomce. Jezik pa je tudi vez z materjo, ko umre. Materni jezik, ki smo ga prejeli od slovenske matere, pa je bil že v času Cirila in Metoda po posebnem dovoljenju s strani papeža (rimske stolice) uporabljan tudi pri sveti maši, kot izpostavi v 3. kitici.

1 V Kleklovem jeziku na začetku 20. stoletja je viden vpliv hrvaškega jezika, pa tudi slovenskega knjižnega jezika, kar se vidi še posebej v odsotnosti dvoglasnikov. V prepisu smo zaradi avtentičnosti pustili tudi pravopisne napake.

Ta cerkvena tradicija se je potem negovala in bila dopuščena tudi znotraj madžarskih oblasti, kar je spodbudilo za tako majhno lokalno okolje cvetočo knjižno tradicijo. Obdobje od prve prekmurske knjige 1715 do priključitve Prekmurja leta 1919 Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev, ko se je v knjigah, časopisih in tudi javnosti dejansko uporabljal prekmurski knjižni jezik, je bilo natančno popisano že pred leti (Škafar 1978). Pomembno vlogo pri ohranjanju prekmurskih knjižnih besedil in celotnega prekmurskega jezikovnega in kulturnega izročila je imel Vilko Novak, slavist iz Prekmurja (Beltinci), ki pa se je v Ljubljani uveljavil predvsem kot etnolog.

Močna kulturna dediščina je bila tudi osnova za upor proti razraščajočemu se madžarskemu nacionalizmu konec 19. stoletja in na začetku 20. stoletja, ko so tudi katoliški duhovniki, formalno podrejeni sombotelski škofovski oblasti, delovali kot narodni buditelji.

Zato Klekl v svoji pesmi o jeziku kot prekmurskem zakladu v 7. kitici pravi:

Navdüşavao si slovence
Vnigdar verne domorodce
Na boritev, ...
Oslob'ditev
Lepe naše domovine.
Naj ti slava žnjov ne mine,
Matern' jezik!²

EksPLICITNO sicer Klekl v tej pesmi še ne napiše, da se bodo Slovenci osamosvojili od madžarskih oblasti, toda preko jezika se bodo borili za osvoboditev »lepe naše domovine«. To pesem je Klekl zapisal že pred 1. svetovno vojno, ko še ni bilo jasno, ali bo prišlo do razpada Avstro-Ogrske. Ta narodnobuditeljska pesem je tudi slovenski odgovor na vsemadžarski nacionalizem v 19. in 20. stoletju, ki ga izpostavljajo slovaški zgodovinarji (Mannová 2005). Predvsem pa slovensko samostojnost veže na jezik, izpostavi večnost jezika in zaključí v zadnji kitici:

Živi, živi v vsakom časi
Matern' jezik.

2 Umestitev Prekmurja znotraj slovenske matice

Prekmurje je bilo že od naselitve in potem časov Cirila in Metoda del slovanskega prostora ter s tem tudi slovenske kulture in jezika. Jezikovnozgodovinsko lahko govorimo

2 Zapis je avtentičen iz prve objave; pri govorni interpretaciji v knjigi *Prekmurščina, kinč predragi* (2022) pa smo na podlagi sodobne še govorne prekmurščine rekonstruirali fonetično-fonološko podobo takratnega jezika.

o vzhodnoslovenski pokrajinski knjižni tradiciji, kar je izpostavljala že Martina Orožen (Tivadar 2020: 157–159). Če za jezikoslovce slovenskost prekmurskega knjižnega jezika ni bila nikoli sporna, pa se je predvsem v nacionalnopolitičnem smislu pogosto postavljalo pod vprašaj slovenskost Prekmurcev in Prekmurja kot celote. O tem je znanstveno največ raziskoval in pisal Vilko Novak, ki se je na prelomu tisočletja s serijo člankov tudi v medijih uprl malomarnemu opredeljevanju slovenskih Prekmurcev kot Vendov oz. neke posebne narodne skupnosti. Kljub nedvoumni jezikovni tradiciji, kar je imelo za posledico tudi sorazmerno hitro priključitev Prekmurja k novonastajajoči jugoslovanski državi, in tudi poimenovanju knjig kot slovenskih knjig (Tivadar 2021; Novak 2021) je bil ta najbolj severovzhodni prostor pogosto dojeman kot nekaj posebnega, tudi manj knjižnoslovenskega, saj je slovenski knjižni jezik utemeljen na osrednjeslovenski knjižni tradiciji, z določenimi popravki v 19. stoletju. Tako leksikalna kot fonetična različnost prekmurščine od knjižne slovenščine je logična, saj je bila tudi zgodovina Prekmurja drugačna, v bistvu dokaj ločena od preostalega dela Slovenije, saj so bili Prekmurci del Ogrske, zato v zgodovini pogosto tudi imenovani ogrski Slovenci.

Raziskave Vilka Novaka in drugih jezikoslovcev ter močna nacionalna povezanost Prekmurcev s preostalim delom Slovenije dokazujejo slovenskost tega prostora med Muro in Rabo. Toda ta multikulturni prostor je bil konec 19. stoletja in vse do leta 1945 prepojen z nacionalističnimi idejami predvsem madžarskih oblastnikov, ki so povzročile velike spremembe v do tedaj večkulturni in večverski pokrajini, o čemer ne nazadnje priča tudi prekmurski knjižni jezik, razvijajoč se tako v luteranskem kot katoliškem kulturnem okolju (o tej skupni ekumenski literarni dejavnosti piše dr. Jožef Smej (2005)).

2.1 Politična priključitev Prekmurja preostalemu delu Slovenije leta 1919

V Sloveniji je priključitev Prekmurja in vrnitev Primorske pomembno kulturno-politično dejanje, priznано z zakonom, in sicer imamo dva državna praznika (1. člen Zakona o praznikih, 2005): 17. avgust, združitev prekmurskih Slovencev z matičnim narodom, in 15. september, vrnitev Primorske k matični domovini. Ta dva praznika sicer nista dela prosta dneva. Malokdo pa ve, zakaj praznujemo ta prekmurski praznik – prekmurska jezikovna in kulturna identiteta je zaradi te dolgoletne izločenosti od preostalega dela Slovenije in velike različnosti zelo zapletena, nepoznavanje zgodovine in zgodovinskega razvoja jezika pa ob slabi ekonomski situaciji in pomanjkanju tako državnih institucij kot odličnih slovenskih podjetij, ki bi Prekmurce zadržala v domačem kraju, to prekmursko zavest samo še bolj zaplete.

Zato je nujno razjasniti dejstva o priključitvi Prekmurja preostalemu delu Slovenije. Prekmurje je po propadu Avstro-Ogrske postalo del pogajanj na pariški mirovni konferenci, ki je sledila koncu 1. svetovne vojne. V tem času, med novembrom 1918 in avgustom 1919, se je ob propadanju »madžarske krone«, tj. plemiške države, v Prekmurju zgodilo mnogo prevratnih dogodkov, katerih posledica je bila tudi danes mitološko predstavljana Murska

republika, ki jo je vodil Vilmoš Tkalec, poveljnik madžarskih policijskih enot iz Turnišča, kasneje učitelj na Madžarskem, kamor je pobegnil. Ta prekmurska republika, ki je obsegala le polovico Prekmurja, je trajala le nekaj dni – od 29. 5. do 6. 6. 1919. Tkalčevega delovanja nihče od zgodovinarjev ne vrednoti posebej pozitivno, v Slovenskem biografskem leksikonu je celo omenjeno njegovo protislovensko delovanje. To je bil čas prevratov, tudi boljše-vistične revolucije na Madžarskem. Sledila je priključitev s strani srbske kraljeve vojske, ki je v Prekmurje po dovoljenju pariške mirovne konference vkorakala 12. 8. 1919 (več o tem obdobju v Tivadar 2020: 160–162). Nekaj dni zatem, po nedeljski sveti maši 17. 8. 1919, se je v beltinskem parku zbralo več tisoč Prekmurcev, da bi počastili prenos oblasti z vojaške na civilno oblast, ki jo je zastopal mariborski okrajni glavar dr. Srečko Lajšnic. Postopoma se je ob vseh neprijetnih povojnih letih Prekmurje povsem vključilo v jugoslovansko državo, meje pa so bile dokončno potrjene s podpisano trianonsko mirovno pogodbo 4. 6. 1920, ki jo mnogi madžarski politiki, publicisti in tudi zgodovinarji dojemajo kot krivično (prim. izjavo o »nepravični politični odločitvi« Lajosa Benceja; Novak 2021: 125; Tivadar v Novak 2021: 18). Zato ni presenetljiv odziv madžarske skupnosti v Sloveniji ob prvem praznovanju prekmurskega državnega praznika (MMC Slovenija, 2006):

Marija Pozsonec [takratna manjšinska poslanka Državnega zbora Republike Slovenije] sicer meni, da ima vsak narod pravico do slovesnosti ob praznikih, vendar pa se sama praznika ne bo udeležila. Praznik je pri madžarski manjšini sprožil negativen odziv. Dejali so, da se mačehovski odnos države kaže že pri tem, da jih ta na proslavo sploh ni povabila. Menijo še, da bo praznovanje sprožilo boleč občutek pri pripadnikih Pomurske madžarske narodne samoupravne skupnosti, saj bodo posledično še bolj izpostavljeni procesom asimilacije.³

Trianonska bolečina je v madžarski javnosti pogosto izpostavljena. Toda slovenski državni praznik je posvečen Prekmurju kot celoti, pomemben je za nacionalno (državno) zavest in vključenost najbolj severovzhodne pokrajine v slovenski kulturni in državni prostor.

2.2 Vendska teorija kot podlaga madžarskega nacionalizma

Pogosto je bila prekmurska »eksotičnost« glede na drugi del Slovenije zlorabljana v nacionalistične namene predvsem madžarskih oblasti in duhovnikov, ki so Prekmurce prepričevali, da niso Slovenci. Kot je omenil potomec prekmurskih izseljencev, ki sta se že kot mladostnika preselila v Betlehem v Pensilvaniji, nekoč pomembno jeklarsko središče, v bližini New Yorka, so prekmurski izseljenci še v 20. stoletju živeli celo v prepričanju, da

3 Pomemben poudarek te izjave poslanke madžarske manjšine je nevbilo na prvo proslavo ob državnem prazniku, obenem pa govorjenje o asimilaciji in »bolečini«. Madžarska narodna skupnost ima sicer v slovenskem 90-članskem parlamentu kot avtohtona narodna skupnost enega poslanca, ki ga izvoli na posebej prilagojenih volitvah. Prav tako ima svojega poslanca tudi italijanska narodna skupnost. S tem imata obe narodni skupnosti sorazmerno velik politični vpliv, ki zagotavlja izvajanje z zakonom določenih narodnostnih pravic.

so Vendi in ne Slovenci. Tamkajšnjo slovensko skupnost sestavljajo izključno prekmurški izseljenci, ki so povezani v dve cerkveni skupnosti, katoliško in protestantsko. Kljub slovanskemu poreklu in slovenskemu jeziku, kar prekmurščina, tudi njena knjižna varianta nedvomno je, pa so Prekmurci v Betlehemu še 20. stoletje preživel v prepričanju, da so Vendi in ne Slovenci. V zadnjih letih oz. še posebej v 21. stoletju sta se vendska teorija in poimenovanje prekmurških Slovencev kot Vendov v tej izseljenski skupnosti umaknili, za kar ima velike zasluge tudi Slovenec Stephen Antalics, ki je raziskoval svoje poreklo in se uprl vendski ideologiji, ki so jo podpirali od madžarskih oblasti izprošeni vendsko in s tem tudi madžarsko orientirani duhovniki (več o slovenskosti in vendskosti v slovenskih izseljenskih skupnostih v ZDA v Stopar-Antalics 2023). Proti vendski teoriji izvora Prekmurcev, ki naj ne bi bili Slovenci, pa so že od njenega nastanka, tj. konca 19. stoletja, ko jo je oblikoval Aleksander Mikola iz Gornjih Petrovcev, fizik, matematik in ravnatelj evangeličanske gimnazije v Budimpešti, delovali slovenski, predvsem katoliški duhovniki (Ivanoci, Klekl, Jerič idr.), ki so vse od začetka 20. stoletja aktivno delovali v smer slovenskega narodnega prebujenja. O slovanskosti in slovenskosti prekmurskega jezika, ki je sicer v marsičem različen od slovenske knjižne norme, utemeljene na osrednjeslovenskem jeziku, namreč ni bilo in ne more biti dvoma (Smej 2005; Tivadar 2020).

Toda vendskost oz. vsaj neskrbno opredeljevanje prekmurščine in Prekmurcev kot od preostalega dela Slovenije povsem ločenega dela se je še dolga leta zlorabljal, tudi po koncu socialističnega obdobja, ko so se nacionalni jeziki začeli ponovno zelo izpostavljati. Proti obujanju vendske teorije v prekmurskem prostoru sta v prekmurskih časopisih in tudi knjigah zelo protestirala Marija Kozar Mukič, znana etnologinja in slavistka iz Porabja, in prof. dr. Vilko Novak, eden od ustanoviteljev slovenske etnologije iz Beltincev (Novak 2021; Tivadar 2021), saj je slovenska pripadnost, ki se kaže v pokrajini med Muro in Rabo predvsem preko jezika, še toliko pomembnejša za porabske Slovence.

3 Posebnost prekmurskega v smislu ohranjanja multikulturalnosti

Ohranitev prekmurske kulture na ozemlju Republike Slovenije pomeni velik prispevek k svetovni multikulturalnosti. Prizadevanje za določen materni jezik ne pomeni zanikanja drugega. Glede na aktualno problematiko nacionalnih jezikov in držav pa je treba zagotoviti, da se bodo mednarodno priznane državne meje spoštovale tudi v prihodnosti. Prekmurje kot multikulturalna krajina, kar smo izpostavili v prekmurški monografiji (Tivadar idr. 2022, dopolnjena izdaja leta 2023), je izraženo tudi v prekmurščini in je zgled za multikulturalno narodnopolitično in jezikovnopolitično delovanje. Prekmurščina se je razvijala ne glede na versko pripadnost, ekumenskost, tudi v jezikovnem smislu, je izpostavljal že omenjeni mariborski katoliški škof dr. Jožef Smej, med drugim nagrajenec Slavističnega društva Slovenije. Prekmurska družba je poleg različnih verstev sprejemala tudi različne kulture in narode – poleg madžarske skupnosti je še danes zelo številčna in aktivna tudi prekmurska romska skupnost.

Vso to jezikovno in kulturno različnost je povezoval slovenski prekmurski jezik, ki je bil za vse Prekmurce neka varna stična točka, znotraj katere so se vsi govorci počutili domače. V Porabju še danes rečejo, da govorijo »domanjo rejč« (domač govor), v Prekmurju pa izpostavljajo »naše«, in sicer naš jezik. Kljub postopnemu izginevanju prekmurskega knjižnega jezika po letu 1919, ko začnejo usihati oz. postanejo knjižnoslovenske tudi *Novine*, množično bran prekmurski časopis, ki ga je izdajal katoliški duhovnik Jožef Klekl st., prekmurski narodni buditelj, se je močna prekmurska identiteta ohranila vse do danes. Mladi še zmeraj izpostavljajo svojo povezanost s prekmurskim jezikom. O prekmurščini govorijo samozavestno, tudi svoje znanje prekmurščine vrednotijo kot dobro (Hajdinjak 2020). Prav tako si želijo več prekmurske kulture v medijih, kjer je prekmurskega jezika sorazmerno malo (Novak 2013). Prekmurščina je uporabljana predvsem v določenih komičnih oddajah oz. vložkih, reklamah in seveda pri pogovoru, ki ga pri nekaterih govorcih slišimo tudi v uradnih izjavah, še posebej, če gre za popularno kulturo (od športa do etnoloških prireditev in popularne glasbe). Med mladimi in učitelji je prekmurščina lahko prisotna tudi pri pouku, še posebej pa izven pouka, saj je tisti primarni jezikovni kod, ki krepi jezikovno in slovensko narodno zavest. Narečje namreč ni nasprotnik knjižnemu jeziku, ampak je njegov podpornik.

4 Prekmurščina danes v odnosu do knjižne slovenščine

Najprimernejša je opredelitev prekmurščine kot samostojnega nadnarečja, saj funkcionira kot identitetni element vseh prekmursko govorečih Slovencev, ki govorijo svoje specifične narečne govore.

Prekmurščino pa potem delimo na tri podnarečja s svojimi krajevnimi govori, ki so tudi geografsko definirana:⁴

a) goričko, ki se govori na Goričkem, severno od Cankove, in v Porabju – sem sodijo tudi porabski govori, ki so se še posebej po letu 1948 (popolno zaprtje državne meje med Goričkim in Porabjem) izoblikovali v poseben govor, čeprav je govorcev porabskega narečja danes zelo malo;

b) osrednje ali ravensko, ki se govori od Cankove do Murske Sobote in naprej proti vzhodu;

c) južno ali dólinsko, ki se govori vzdolž Mure in ob Ledavi (občine Beltinci, Odranci, Črenšovci, Gornja in Dolnja Bistrica itn.).⁵

Danes se je ob vse večji urbanizaciji, ki spreminja svet okoli nas, spremenila tudi podoba prekmurskih govorov, mnoge arhaične besede izginjajo, vse več je poprekmurjenih

4 V tem članku prekmurščino delim na tri podnarečja (po zgledu posavskega narečja v dolenski narečni skupini) in ne na tri govore, kot je navedeno v Karti slovenskih narečij (Škofic idr. 2016: 10). S takšno delitvijo se izognemo terminološkemu prekrivanju med (krajevnimi) govori, npr. beltinski krajevni govor, in dólinskim govorom. Lahko pa bi glede na druga območja in narečne sisteme, npr. v rovtarski narečni skupini s tolminskim narečjem, bila ta tri podnarečja (goričko, ravensko in dolinsko) poimenovana kot narečja.

5 Natančnejši opis in opredelitev prekmurščine v Tivadar idr. 2022: 23.

knjižnoslovenskih besed, ki so predvsem fonetično-fonološko in morfološko prilagojene prekmurskemu jezikovnemu sistemu. V javnosti se v zadnjih dveh desetletjih ponovno več uporabljajo tako pisna kot govorjena prekmurska besedila.

Kot je večkrat izpostavil, posebej natančno pa opisal v svoji knjigi porabski intelektualec Dušan Mukič (2022), stara, »indašnja« [nekdanja] prekmurščina, kot se je govorila v Porabju, ne more dovolj kakovostno opisati sodobne stvarnosti. Zato je knjigo *Ljubljana skaus aukule moje* napisal dvojezično, kot so dvojezično napisane tudi druge knjige v zbirki *Med Muro in Rabo*. Prekmurščina, ki je enotni izraz za vse prekmurske govore, je sopostavljena nasproti knjižnemu jeziku. Toda knjižni jezik je jezik poučevanja v slovenskih šolah tudi v Prekmurju in Porabju, prekmurščina pa se pojavlja kvečjemu kot interesna dejavnost v pomurskih šolah oz. v neuradnem govornem položaju izven pouka.

4.1 Prekmurščina, kinč predragi – pomen sodobnih učnih gradiv za razvoj jezikovnih zmožnosti in identitete

Prekmurščina je bila v več novejših magistrskih delih obravnavana tudi s sodobnejšega sociolingvističnega vidika (Novak 2013; Hajdinjak 2020), prav tako je bila prepoznana kot pomemben identifikacijski element v širši prekmurski in slovenski skupnosti. Tudi zato je bila sprožena pobuda o aktivnostih za vključitev prekmurskih vsebin v šolski prostor (Tivadar 2017) in prepoznavnost prekmurščine v širši javnosti, kar je v prvi vrsti imelo za posledico vpis prekmurščine v register nesnovne kulturne dediščine (9. 7. 2019, več na <http://www.nesnovnadediscina.si/sl/register/prekmurscina>). K prepoznavnosti Prekmurja in prekmurske kulture je pripomoglo tudi praznovanje 100-letnice združitve prekmurskih Slovencev z matičnim narodom 17. avgusta 2019. Toda spomeniki in vpis v dokumentacijo pogosto pomenijo v bistvu dokumentiranje preteklosti, prekmurščina pa je še vedno živa kulturna dediščina. Zato je bila leta 2022, pet let po ideji Irme Benko, novinarki in dolgoletne direktorice lokalne radijske postaje Murski val, in ob mnogih aktivnostih domoljubnega Društva general Maister Murska Sobota, izoblikovana multimedijška zvočno-pisna knjiga *Prekmurščina, kinč predragi* (Tivadar idr. 2022).

Knjiga obsega 112 tiskanih strani, 57 izbranih avtentničnih in reprezentativnih prekmurskih knjižnih besedil od prve prekmurske knjige Ferenc Temlina do najnovejših umetniških besedil Ferija Lainščka, Milana Vincetiča in drugih, vključno s sodobnimi popularnimi pesmimi. Večino besedil govorno interpretirata Boštjan Rous in Suzana Panker (posamezna besedila interpretirajo Hotimir Tivadar, škofa dr. Peter Štumpf in mag. Leon Novak, Feri Lainšček ter takrat osnovnošolka Tinkara Tivadar). S tem smo reprezentativna prekmurska besedila tudi ozvočili in v bistvu zapis pretvorili v zvok oz. življenje, kar lahko bralci knjige tudi poslušajo. Dodanih je še 14 pétih prekmurskih pesmi, ki so zaznamovale prekmursko in tudi slovensko javno kulturo. Prav tako je dodanih 13 aktivnih spletnih povezav in 8 dodatnih (pedagoških) vsebin, ki ponazarjajo živo prekmursko ustvarjalnost

nekoč in danes. Posebnost knjige so povezave na različna izvorna zapisana, govornjena in péta besedila. Knjiga je namenjena tako branju kot poslušanju, prav tako pa je opremljena s fotografijami in ilustracijami, zato je lahko tudi učni pripomoček pri pouku slovenščine oz. interesni dejavnosti. Narejena je na osnovi VTS-metode, ki jo je razvijal Petar Guberina, ustanovitelj zagrebške fonetike in logopedije – pomemben del te metode, ki smo ga upoštevali pri tej prekmurski monografiji, je povezovanje nejezikovnih (od slikovnih do zvočnih elementov) prvin pri poučevanju govora (več o tej metodi v Tivadar 2023). Dodana znanstvena vrednost knjige je kontrastivna analiza prekmurskega črkopisa v starih in sodobnih besedilih ter prenovljen slovenski prekmurski črkopis in opredelitev prekmurskih glasov (Tivadar idr. 2022: 36–40).

S to interaktivno zvočno-pisno knjigo (Slika 1), ki je bila leta 2023 ponovno izdana in malenkost popravljena, posnetki pa so bili premaknjeni na QR-kodo in v oblak, se krepi jezikovna in kulturna zavest Prekmurja in Porabja, s poudarkom na slovenskem prekmurskem, tudi porabskem jeziku. Z mislijo na mladega in nekoliko starejšega bralca, ustvarjalca prekmurske besede v zvoku in pisavi smo obudili in ohranjamo prekmurski del slovenske kulture.

Slika 1: Prikaz interaktivne zasnove (ikon, uporabljenih v knjigi, str. 5 in 6) in naslovnice monografije *Prekmurščina, kinč predragi* (2022)

5 Življenje prekmurščine in prekmurske kulture v prihodnosti

Za konec bi izpostavil še nekaj besed o problemih prekmurskega jezika in kulture ter tudi rešitvah zanje. V prvi vrsti bo morala biti država zelo aktivna na področju demografske politike (staranje avtohtone populacije je sicer problem celotne Evrope), ki mora biti usmerjena v večanje kritične mase govorcev, tudi preko priseljencev – brez govorcev ter

ohranjanja in razvoja prekmurske kulture ni jezika, brez jezika pa ni Prekmurja, kot ga poznamo danes. In prekmurščine tudi ni brez knjižne slovenščine. Ohranitev (tudi) prekmurščine mora biti trajnostna aktivnost slovenske in evropske politike. In kako doseči te aktivnosti? Od materialnih dobrin in spomenikov se moramo osrediniti predvsem na ljudi in vrniti k zemlji, ki je bila in še vedno je del prekmurskega človeka (prim. povest *Režonja na svojem* Miška Kranjca), pri čemer so knjige in pisno ter zvočno ustvarjanje zelo pomemben dejavnik. S tem bodo v ospredje prišle tudi lastnosti dobrih prekmurskih ljudi – odprtost, radodarnost in skromnost, ki je v Prekmurju simbolično prisotna tudi v kulinariki: posebnosti »pajanem krūji«, tj. na ognju popečenem rženem kruhu, namazanem s česnom (»česnekom«) in zaseko (»zabilon«). Preko kulturnih posebnosti, neokrnjene narave in odlične kulinarike je treba nadgraditi medsebojno spoštovanje in prekmurski ponos ter samozavest, da ne bo »Prekmurec Prekmurcu – volk samotar«, kot se je dogajalo v preteklosti, tudi na očeh javnosti (Tivadar 2005). Poleg tega pa bo prekmurski prostor moral iskati zaveznika tudi v slovenskem knjižnem jeziku in osrednjeslovenskem prostoru, kar je danes pogosto premalo izpostavljeno – (nad)narečje namreč podpira razvoj nacionalnega jezika in nacionalni jezik omogoča razvoj in ohranjanje (nad)narečij.

Viri in literatura

- HAJDINJAK, Maja, 2020: *Opis sodobne prekmurščine*. Magistrsko delo. Ljubljana.
- MANNOVA, Elena, 2005: *Na poti v modernizacijo 1848–1918*. Elena Mannova (ur.): *Slovaška zgodovina*. Prevedel Andrej Rozman. Ljubljana: Slovenska matica.
- MMC SLOVENIJA (M. U.), 2006: Prekmurci slavijo združitev, 17. 8. 2006. <https://www.rtvsllo.si/slovenija/prekmurci-slavijo-zdruzitev/58579> (dostop 23. 4. 2024)
- MUKIČ, Dušan, 2022: *Ljubljana skoz' moja očala = Ljubljana skaus aukole moje*. Murska Sobota: Argo, društvo za humanistična vprašanja, Zveza Slovencev na Madžarskem.
- NOVAK, Valentina, 2013: *Prekmurje, prekmurščina in regionalni razvoj: analiza najbolj poslušane oddaje v prekmurščini na radiu Murski val*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- NOVAK, Vilko, idr., 2021: *Zgodovinski spomin slovenskega Prekmurja: druga izdaja polemike o knjigi Tiborja Zsige Muravidéktől Trianonig*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <https://omp.zrc-sazu.si/zalozba/catalog/view/1968/8117/1510-1>
- SMEJ, Jožef, 2004: Nouvi zákon Števana Küzmiča (1771) v luči sodobnega ekumenizma. *Bogoslovni vestnik* 64/2. 331–342. <http://www.dlib.si>
- SMEJ, Jožef, 2005: O prevodih psalmov v prekmurščino od Martjanske pesmarice II do Pusztajeve pesmarice 1893. *Slavistična revija* 53/2. 211–227.
- STOPAR, Andrej, ANTALICS, Stephen, 2023: *Stephen Antalics Jr.: »Raje ostanem v vichah, kot pa da sem hinavec!« Nedeljski gost*. Radiotelevizija Slovenija javni zavod, 14. 5. 2023. <https://val202.rtvsllo.si/podcast/nedeljski-gost/135/174957526>
- ŠKAFAR, Ivan, 1978: *Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715 do 1919 (Bibliographie der Drucke im Dialekt von Prekmurje von 1715 bis 1919)*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- ŠKOFIC, Jožica idr., 2016: *Slovenski lingvistični atlas. 2. Kmetija: [(= SLA 2.1)]*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- TIVADAR, Hotimir, 2005: »Zakaj je Prekmurje najšibkejši člen?: Prekmurec Prekmurcu volk – samotar: človek ne sme nikoli pozabiti korenin, če želi biti trden kot hrast, pravi stara modrost. In korenine so tam, kjer si pustil otroštvo in mladost, ki potuje s tabo v tvoji duši.« *Vestnik* 57/23. 10.

- TIVADAR, Hotimir, 2017: *Prekmurske študije in prekmurski jezik danes in nekoč – utopija ali realnost?* Predavanje na Univerzi ELTE (Eötvös Lóránd Tudományi Egyetem) v Budimpešti, Balto-slovanski filološki inštitut, Budimpešta, 4. 10. 2017.
- TIVADAR, Hotimir, 2020: Vloga vere in duhovnikov pri ohranitvi slovenske kulture in jezika med Muro in Rabo. Bogdan Kolar (ur.): *Prekmurje v letu 1919 in katoliška cerkev* (Acta Ecclesiastica Sloveniae 42). Ljubljana: Teološka fakulteta. 155–174.
- TIVADAR, Hotimir, 2021: Uvodna razprava ob prenovljeni izdaji knjige zgodovina iz spomina. Nuša Drinovec Sever idr. (ur.): *Zgodovinski spomin slovenskega Prekmurja: druga izdaja polemike o knjigi Tiborja Zsige Muravidéktől Trianonig*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 7–23.
- TIVADAR, Hotimir, SEDAR, Klaudija, NOVAK, Valentina, PANKER, Suzana, HAJDINJAK, Maja, LUTAR IVANC, Aleksandra (urednik), 2022: *Prekmurščina, kinč predragi: živa prekmurska kulturna dediščina v zvoku in pisavi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- TIVADAR, Hotimir, 2023: Skladenjskofonetični opis v prvi slovenski fonetični vadnici Slovenski jezik na pločama (Toporišič 1961). Mojca Smolej, Mojca Schlamberger Brezar (ur.): *Prispevki k preučevanju slovenske skladnje*. Ljubljana: Založba Univerze. 275–293.
- Zakon o praznikih in dela prostih dnevih v Republiki Sloveniji (uradno prečiščeno besedilo) (ZPDPD-UPB1), 2005. <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina?urlid=2005112&stevilka=4916> (dostop 23. 4. 2024)